

XIX ASR OXIRIDA FARG'ONA VODIYSI AHOLISINING TURMUSH TARZI

Hoshimov Dilmurodjon Doniyorjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti, O'zbekiston tarixi kafedrasi

E-mail.com: dilmurodhoshimzoda@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri Farg'ona vodiysi tarixida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar keskin tezlashgan davr voqea va hodisalarini yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Farg'ona, hunarmandchilik, paxtachilik, mahalla, milliy liboslar.

Kirish. XIX asr oxiri Farg'ona vodiysi tarixida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar keskin tezlashgan davr bo'lib bu hudud Markaziy Osiyoning eng zich aholili, agrar-savdo jihatdan rivojlangan mintaqalaridan biri sifatida ajralib turgan. 1876-yildan boshlab Farg'ona vodiysining Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shilishi mahalliy jamiyat hayotida tub o'zgarishlar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Bu jarayonlar, bir tomondan, an'anaviy turmush tarzining davomiyligi, dehqonchilik, hunarmandchilik va karvonsaroy-bozor tizimiga asoslangan iqtisodiy modelning saqlanib qolishi bilan xarakterlansa, ikkinchi tomondan, yangi ma'muriy-soliq tizimi, yer-mulk munosabatlarining o'zgarishi, temir yo'l qurilishi va rus harbiy-ma'muriy garnizonlarining paydo bo'lishi kabi yangicha omillarni yuzaga chiqardi.

Ushbu davrda aholi turmush tarzi, kundalik hayoti va ijtimoiy munosabatlari an'anaviy sharqona qadriyatlar — oila markaziyliigi, jamoaviylik, diniy-ma'rifiy institutlarning (mahalla, masjid-madrasalar) yetakchi o'rni bilan belgilanar edi. Farg'onada hunarmandchilik tarmoqlarining yuqori darajada rivojlanganligi, ipakchilik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, temirchilik va to'qimachilik an'analari jamiyat iqtisodiy asosini tashkil etgan. Sug'orma dehqonchilik va an'anaviy bog'dorchilik esa hayotning moddiy zaminini mustahkamlagan.

Asosiy qism

Dehqonchilik va irrigatsiya tizimi. XIX asr oxirida Farg'ona vodiysi iqtisodiyotining asosiy tayanchi sug'orma dehqonchilik edi. Sug'orish tizimi qadimiy ariq va kanallar tizimiga tayanar bo'lib, har bir qishloq hamjamiyati suvdan foydalanish qoidalariga rioya qilardi. Asosiy ekinlar bug'doy, arpa, jo'xori va sholi bo'lgan, bog'dorchilik — uzum, anor, o'rik, shaftoli yetishtirish bilan tavsiflangan.

Paxtachilikning kengayishi. Rossiya imperiyasi siyosati natijasida paxta yetishtirish keskin ortgan. Turkiston o'lkasi 1880–1890-yillarda imperiya sanoatining asosiy xomashyo bazasiga aylangan bo'lib, Farg'ona vodiysi paxtachilik markazi sifatida e'tirof etildi. Natijada: yer egaligi tizimi o'zgardi, dehqonlarning kreditga

bog'liqligi oshdi, oziq-ovqat ekinlari qisqarib, agrar disbalans yuzaga keldi.

Bu jarayon hudud iqtisodiyotini eksportga yo'naltirilgan monokultura tizimiga olib keldi.

Hunarmandchilik va savdo-Farg'ona vodiysi kulolchilik, ipakchilik, misgarlik, qo'lyozma bezagi, yog'och o'ymakorligi bilan mashhur bo'lib, Rishton kulollari, Marg'ilon ipakchilari, Qo'qon zargarlari faoliyati mintaqa hunarmandchilik maktabini shakllantirgan. Bozorlar — Andijon, Qo'qon, Marg'ilon, Namangan savdo markazlari bo'lib xizmat qilgan.

Mahalla – ijtimoiy boshqaruv markazi. Farg'ona jamiyatining asosiy ijtimoiy instituti mahalla bo'lib, u: aholining kundalik muammolarini hal qilish, diniy marosimlarni tashkillashtirish, ta'lim-tarbiya va jamoaviy nazoratni ta'minlash funksiyalarini bajargan. Mahallada oqsoqollar, masjid imomi, otinoyilar va hunarmandlar obro'li qatlamni tashkil qilgan. Oila va gender munosabatlari. Katta patriarxal oilalar ustun bo'lib, oila rahbari — “ota” mavqeiga ega edi. Ayollar asosan ipakchilik, to'qimachilik, uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullangan, ammo diniy-ma'rifiy hayotda otinoyilar faol bo'lgan.

Islom va diniy institutlar. Masjid va madrasalar jamiyat madaniyatida muhim o'rin tutgan. Diniy ta'lim Qur'on, hadis, fiqh, arab tili va mantiq fanlarini o'rgatishga asoslangan. Tasavvuf — naqshbandiya tariqati o'lkada ma'naviy hayotning asosiy oqimi edi.

Marosimlar va udumlar. Navro'z, hayitlar, to'y, sunnat, osh berish kabi marosimlar jamoani birlashtiruvchi sosial institutlar sifatida namoyon bo'lgan.

Arxitektura va uy qurilishi Vodiyning turar joylari an'anaviy sharqona hovli-mehmonxona tuzilishiga ega bo'lib:

-pishiq g'ishtli devorlar,

-ichkari–tashqari hovli,

-ayvon, tandir va hovuz mavjud bo'lgan.

Ichki bezaklar yog'och o'ymakorligi va ganchkori an'analari bilan boyitilgan.

-Kiyim-kechak:

-Mahalliy kiyimlar:

-erkaklar — chapon, salla, belbog',

-ayollar — atlas, adras liboslari, zargarlik taqinchoqlari.

Bosh kiyim sifatida chust do'ppisi keng tarqalgan.

Rossiya mustamlakachilik siyosati quyidagi o'zgarishlarga sabab bo'ldi: yangi soliq tizimi va yer hisoboti joriy qilindi; temir yo'l va sanoat elementlari kirib keldi; rus posyolkalarining paydo bo'lishi bilan demografik tarkib o'zgardi.

Ammo bu jarayonlarga qaramay, mahalliy jamiyatda an'anaviylik ustun bo'lib qoldi, modernizatsiya asta-sekinlik bilan amalga oshdi.

Paxta monokulturasining kengayishi va yer egaligi tizimining o'zgarishi

natijasida mulkdorlar va kambagʻallar oʻrtasidagi tafovut kuchaydi migratsiya jarayonlari avj oldi ayrim hududlarda norozilik va qoʻzgʻolonlar kuzatildi.

Shu bilan birga, mahalla va diniy tizim jamiyatni barqaror tutish omili boʻldi.

Xulosa: XIX asr oxirida Fargʻona vodiysi aholisi hayoti anʻanaviy iqtisodiy-madaniy tizim va mustamlakachilik bosimi oʻrtasida shakllandi. Qishloq xoʻjaligi, hunarmandchilik va savdo tarmogʻi saqlanib qolgan holda, paxtachilikning kengayishi, yangi boshqaruv tizimi va transport infratuzilmasi jamiyatda modernizatsion jarayonlarni boshladi.

Mazkur maqolada XIX asr oxiri Fargʻona vodiysi aholisi turmush tarzining asosiy jihatlari — ijtimoiy tuzilma, xoʻjalik faoliyati, oilaviy-mahalliy hayot, diniy-maʼrifiy tizim, kiyim-kechak va madaniy anʻanalar tarixiy manbalar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Mavzu oʻrganilishi mahalliy jamiyat hayotining uzluksizlik va oʻzgarish dinamikasini ochib berishi, shuningdek, yangi tarixiy-sivilizatsion transformatsiyalar jarayonida Fargʻona vodiysi aholisi kundalik hayotining xususiyatlarini yoritishiga xizmat qiladi.

Shunga qaramay, mahalla instituti, diniy-maʼrifiy hayot, oila qadriyatlari va milliy anʻanalarning kuchliligi mahalliy identitetning davomiyligini taʼminladi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Alimova D. Turkiston jadidchiligi: ijtimoiy-siyosiy jarayonlar tarixi. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2014.
2. Bobobekov X. Fargʻona vodiysi tarixidan. – Toshkent: Fan, 1997.
3. Turgʻunov H. Fargʻona vodiysi tarixi. – Toshkent: Universitet, 2002.
4. Karimov A. Qoʻqon xonligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Rahimov R. Turkiston oʻlkasida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar (XIX asr oxiri – XX asr boshlari). – Toshkent, 2018.
6. Shamsutdinov R. Fargʻona vodiysi tarixidan lavhalar. – Fargʻona: Fargʻona nashriyoti, 2015.
7. Murodxoʻjayev D. Oʻzbekiston tarixidan maʼruzalar. – Toshkent, 2011.
8. Yoʻldoshev T. Oʻzbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy tarixi. – Toshkent, 2003.
9. Туркестанский сборник. Т. 1–594. – СПб., 1867–1917.
10. Наливкин В. П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886.
11. Наливкина М. В. Быт оседлого туземного населения Ферганской долины. – Казань, 1886.
12. Куропаткин А. Н. Край Туркестан. – СПб., 1898.
13. Масальский С. М. Корасан и Фергана. – СП